

ДЕЯКІ СУДЖЕННЯ ЩОДО ПОНЯТТЯ “ЕКОНОМІЧНОСТІ” МИСЛЕННЯ

Одразу визначимося. Спочатку ми аналізуватимемо семантичний смисл понять, прокладатимемо відповідні паралелі і потім робитимемо з них висновки. Відповідно до цієї цільової установки, для того, щоб не втрачався саме первісний смисл понять, які аналізуються, в тих випадках, коли можлива семантична похибка при перекладі, ми будемо наводити пояснення мовою оригіналу.

Отже, по-перше, що таке “економічність”?

За словником Єфремова, “економічний” означає: “1. ... *бережливо** расходующий что-то. 2. Такой, который не содержит *ничего лишнего*. 3. Требующий *умеренных* затрат, позволяющий обходиться *небольшим* количеством чего-либо...”. За словником Ожегова, “економія” це: “1. Бережливость при расходовании чего-нибудь. Экономия сырья, топлива. 2. *Выгода*, получающаяся при бережном расходовании чего-нибудь”. Нарешті, за Великою Радянською Енциклопедією: “... економічна ефективність – це відношення між результатами, що отримуються в процесі виробництва – продукцією і матеріальними послугами з одного боку, і витратами труда і засобів виробництва – з іншого”. Згідно з Шадріковим, економічність мислення є однією з 9-ти його характеристик і визначається як “кількість логічних ходів(суджень), за допомогою яких засвоюється нова закономірність” [1]. Таким чином, проводячи паралелі, можливо визначити економічність мислення як здібність “придумувати”, як отримати найбільший результат при найменших витратах і зусиллях.

Тепер розглянемо визначення поняття “раціональний” і наступне за ним визначення “доцільного”(целесообразного). Отже, за Єфремовим: “рациональный – направленный к наиболее разумному использованию чего-либо; целесообразный”, а “целесообразный – разумный, практически полезный”. Як бачимо, поняття, за допомогою яких ми з’ясуємо сутність вихідного поняття, в досить багатьох аспектах узгоджені між собою в усіх трьох визначеннях. Враховуючи останнє визначення, подивимося, що таке “выгода”. За словником Ушакова: “выгодный – ... представлять, являются в наиболее благоприятном виде, положении...”. За Єфремовим: “выгодный – ... приносящий прибыль, доход. Приносящий какую-либо пользу. Имеющий преимущества, удобный по своим условиям. Положительный, благоприятный для кого-либо. Приятный, привлекательный(о внешности)”. Слід звернути особливу увагу на останнє визначення, а саме – про приємність і привабливість, оскільки це вже категорії естетичного змісту, до чого ми ще повернемося.

Водночас відзначимо, що в усіх випадках не викликає сумнівів, що розглядається здебільшого сам процес діяльності людини, її творіння. Отже, перейдемо таким чином до визначення поняття “творчість”, “творчий”, etc.

За Великим Енциклопедичним Словником, “... творчість – діяльність, яка породжує дещо якісно нове і таке, що відрізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю”.

Наступне визначення творчості є таким основоположальним для поняття основної думки нашого дослідження, що ми приведемо його цілком за оригіналом. За словником Брокгауза, “... творчество – в прямом смысле есть создание нового.

В таком значении это слово могло бы быть применено ко всем процессам в органической и неорганической жизни, ибо жизнь – ряд непрерывных изменений и все обновляющееся или вновь зарождающееся в процессе труда есть продукт творческих

сил. Но понятие творчества предполагает личное начало — и соответствующее ему слово употребляется по преимуществу в применении к деятельности человека. В этом общепринятом смысле творчество — условный термин для обозначения психического акта, выражающегося в воплощении, воспроизведении или *комбинации* данных нашего сознания в (относительно) новой и *оригинальной* форме в области отвлеченной мысли, художественной и практической деятельности (Т. научное, Т. поэтическое, музыкальное, Т. в изобразительных искусствах, Т. администратора, полководца и т.п.)”.

Перейдемо тепер, за логікою слідування слів, що використовуються для допомоги у визначенні поняття, яке аналізується, до дослідження поняття “оригінальний”, на яке неодноразово вказують, прояснюючи питання творчості. Ми виходимо на низку таких ознак, як “дотепний”(остроумный), “парадоксальний”, врешті-решт “геніальний”. Отже, за Ожеговим: “оригинальный – своеобразный, необычный, странный; парадоксальный – совершенно невероятный”. Якщо ще докладніше з’ясувати, у чому ж полягає суть парадоксальності, то ми побачимо, що в тому самому словнику “парадокс – странное мнение, высказывание, расходящееся с общепринятым мнением, научными положениями, а также мнение, противоречащее (иногда только на первый взгляд) здравому смыслу”. Пояснення слова “остроумный” немає ні в словнику Ожегова, ні в словнику Єфремова, ні в словнику Ушакова. В Українській Радянській Енциклопедії “дотепний – кмітливий, влучний вислів”. Також відомо, що у Великій Радянській Енциклопедії “парадокс (от греч. “парадоксос” – неожиданное, странное) – объективное явление или высказывание, противоречащее, по видимости или действительно, общепринятому мнению или даже здравому смыслу; рассуждение, приводящее к результатам, внутренне противоречивым или неожиданным...”. Ми навели визначення парадоксу неодноразово не лише задля кількості, а і з певною метою. Предмет дістає об’ємного оформлення, як у голографії, коли його розглядають під різним кутом зору. Також внаслідок повторення стають більш видимими відтінки, нюанси, “дрібниці” на перший погляд. Але саме з цих дрібниць, відтінків і складається більша частина картини сприймання навколишнього світу. Ці “дрібниці” і є суть головне в нашому житті.

Нарешті дамо визначення геніальності як найвищого прояву творчих сил людини. Найбільш цікавий аспект геніальності серед усього розмаїття її визначень є, на нашу думку, той, що його наведено у Філософському Енциклопедичному Словнику, а саме: “гениальность – ... в 18 веке складывается понятие гения в современном смысле этого слова, которое у Шейдтсбери становится одним из основных эстетических понятий (гений творит подобно силе природы; его создания *оригинальны в отличие от подражающего художника*)”. Зверніть увагу, що для з’ясування цієї категорії [геніальності] ми знову звернулися на допомогу до сфери естетичної.

Таким чином, доходимо висновку, що *існує глибокий (можливо навіть назвати його синонімічним) взаємозв’язок між поняттями “економічний”, “доцільний”, “вигідний” і поняттями “оригінальний”, “дотепний”, “парадоксальний”, і вектор цього взаємозв’язку проходить через поняття “творчий”, “геніальний”*.

Тепер повернемося знову до світу естетики. На нашу думку, найбільш характерним у нашому контексті можливо привести судження одного із сучасних дослідників так званого “штучного інтелекту”. Так, зокрема, він відзначає, що “... в наукових дослідженнях явище, яке спостерігається, може бути з однаковим успіхом пояснено з точки зору кількох можливих теорій, але з плином часу перевага надається одній, в якій, за думкою вчених, більше простоти, витонченості та несподіваності. Саме ці якості можуть визначити вибір теорії. Якби вдалося формалізувати ці нечіткі поняття, вибір теорії був би *оптимальним*, тобто вибиралися б найбільш красиві, витончені, прості (чи фантастичні) теорії з тих, які однаково добре пояснюють емпіричний факт...”. Далі наголошується, що це питання “... у наш час привертає дедалі більшу увагу вчених, але єдина відповідь на нього ще не отримана”. Нарешті, найцікавішою є думка, згідно з якою “... інтуїтивно ми розуміємо, що простота і краса, витонченість (изящество) і

несподіваність, довершеність і неповторність мають *дещо спільне*, яке зумовлює саме те, чому саме їм [таким теоріям] надається перевага” [2, 186–187].

Можливо, названий вектор спільності пролягає через вказані поняття, які зараз досліджуємо ми?

Також хотілося б відзначити, що хоча “... погляди на творчість... міцно пов’язані з вирішенням метафізичних проблем про *красоту* та істину, ще ближче питання про творчість входить до кола завдань сучасної психології у зв’язку з проблемами про процеси мислення та народження ідей” [словник Брокгауза].

У зв’язку з цим зауважимо, що “... основна мова творчого мислення – це зорові образи, чому історія науки накопичила чимало свідоцтв... Такі елементи мислення, як “логічні поняття”, відіграють вельми скромну роль... Поняття скуті мовою... А образи вільні від обмежень логіки і мови, і тому при сповненні онтологічним змістом дають можливість отримати нове знання” [3, 195]. Чи не в цьому криється величезна (без перебільшення) популярність психологічних шкіл *ейдетики*, які посилено розвиваються в останній час майже повсюди? Ейдетика (від грецьк. “*ейдос*” – вид, образ) – наука порівняно молода. Предметом її дослідження є “... особливий картинний характер пам’яті, здебільшого на зорових враженнях, який дає змогу утримувати і відтворювати надзвичайно живий *образ* предмета, сприйнятого раніше, який за своєю наочністю та детальністю майже не поступається образу сприйняття” [4, 787]. Значний внесок у розвиток ейдетики зробили, насамперед, психологи Л.С. Виготський і О.Р. Лурія, зусиллям учнів яких вона і зобов’язана своїм сьгоднішнім розквітом. Успіхи цієї науки справді вражають. Особливо яскраво це відображається під час навчання за допомогою її методик іноземним мовам. Але, водночас, відзначимо, що ці методики можуть бути використані також і в інших галузях людської діяльності. У цьому не доводиться сумніватися, оскільки пам’ять є невід’ємною складовою частиною цілісного осмислення людиною дійсності.

Виходячи із зазначеного, вважається, що для “найбільш економічного” розв’язання будь-якої суперечності, проблемної ситуації в цілому, слід спробувати думати більш “загально”, тобто переводити *конкретні* поняття у більш *абстрактні* форми і образи, тим самим передаючи інформацію у так звану безсвідому сферу мислення. Далі відзначимо моменти, які знадобляться нам у процесі роботи в цій “образній” сфері для пошуку шляхів вирішення проблем з урахуванням зазначеної економічності мислення. Розглянемо їх послідовно. Перший момент полягає у тому, що “... вихідні елементи [творчого] процесу, пояснювальний феномен, знання, на основі якого будується пояснення... можуть бути добре відомі науці. Однак *спосіб їх з’єднання* в конкретному акті наукового мислення, як правило, *унікальний*, і в результаті ці акти звичайно є творчими...” [3, 194]. По-друге, в процесі аналізу вихідних понять слід брати, насамперед, менш “фундаментальні” [поняття]. Найбільш характерним прикладом цього є відкриття нейтрона, початком чого було виявлення розбіжності між кількістю енергії, яка випромінювалася при розпаді ядра радіоактивного елементу, і теоретично вирахованої в результаті цього ваги залишку продукту розпаду. Виходило, що у деяких випадках вага ядра відхилялася від розрахункової. На підставі цього факту фізики Бор, Крамерс і Слетер навіть висунули гіпотезу (яка, відповідно, дістала назву їх прізвищ), що припускала “неуніверсальність” закону збереження енергії у різних випадках. У відповідь на це В.Паулі дав резюме: “... ідеї Бора, Крамерса, Слетера йдуть у цілком неправильному напрямку: не поняття енергії слід модифікувати, а поняття руху і сили” [5, 105]. Історія фізики в подальшому цілком підтвердила справедливість останньої точки зору.

Отже, наведені приклади демонструють, яким чином *розуміється* проблемна ситуація. Адже вже на підставі цього потім слідує аналіз та відповідне перетворення конфліктуючих понять. Взагалі “... сучасна філософська думка вирізняє два основних підходи, пов’язані з постановкою і вирішенням проблеми розуміння. По-перше, це

філософія мови або лінгвістична філософія, яка орієнтована на ... семантичний аналіз природної мови... По-друге, це традиція *герменевтична*...” [3, 187]. Обидва підходи представляють певний інтерес у контексті нашого дослідження, тому зупинимося на них докладніше.

Як відомо, лінгвістична філософія (чи філософія буденної мови) розроблялася головним чином у працях Вітгенштейна та його послідовників, які у своїх крайнощах заперечували будь-яке використання спеціального апарату для понять. А у сучасній теорії “лінгвістичної відносності” Б.Уорфа і Е.Сепіро, як одного з напрямів цієї філософії, проголошується навіть положення про те, що “... мова нав’язує нам бачення світу, тобто... навколишнє сприймається не таким, яким воно є саме по собі, а крізь призму нашої мови...” [6, 295]. Але тим не менш у працях прибічників цієї філософії містяться дуже цікаві моменти, які торкаються саме *семантичного* аналізу структури буденної мови. Інтерес цей полягає в тому, що семантика “... вивчає знакові системи як засоби вираження смислу – основний її предмет представляють інтерпретації знаків і знакосполучень” [4, 601]. На доказ своєї теорії Б.Уорф приводить лінгвістичні особливості деяких мов. Так, відомо, що європейські мови мають два основні класи слів – іменник і дієслово. І вони відповідно відображують сутність речей і процесів. Однак “... у деяких мовах, наприклад, у індіанців нутка, всі слова співвідносяться з нашими дієсловами. Тобто виражають дію. Відповідно до цього люди нутка сприймають і навколишню дійсність... Або ж... є мови, в яких відсутня категорія часу. Так, у індіанців хопі немає понять, пов’язаних із часом як таким. Вони просто відмічають початок або кінець чогось, не використовуючи вираження тривалості” [6, 295]. Щодо цього відзначимо також експеримент американського дослідника П.Уілсона. Він водив по аудиторіям одного навчального закладу людину і в кожній новій аудиторії представляв її по-різному, підвищуючи послідовно її соціальний статус. Після чого просив студентів оцінити зріст цієї людини. З’ясувалася одна цікава деталь: середній (за всією кількістю оцінок у кожній окремій аудиторії) зріст підвищувався мірою підвищення соціального статусу, в якості якого були взяті вчені звання. Таких прикладів досить велика кількість. Отже, якщо повернутися і визначитися з проблемою *інтерпретації*, то ми вийдемо на той факт, що в результаті оброблення свідомістю реальності “... відношення між реальними об’єктами та їх образами, завжди приблизне і неповне, може претендувати лише на гомоморфізм” [4, 215]. А це дає необмежене поле діяльності для допитливого розуму у його нескінченному пошуку істини.

Якщо філософія мови головним чином приділяла увагу формально-логічному аналізу понять природної мови, то герменевтика використовує, передусім, особистісний підхід. Тобто вона “... мислиться насамперед як мистецтво розуміння сторонньої індивідуальності” чи “... безпосереднє осягнення цілісності душевно-духовного життя” [4, 111]. У принципі це закономірно, бо історія виникнення самого поняття “герменевтика” нерозривно пов’язана з мистецтвом тлумачення якихось текстів. Принципи герменевтичного аналізу утворюють цілу систему, але, на нашу думку (знов-таки у світлі питань, які розглядаються у нашій статті), найбільшу цінність представляє той із них, який звертає увагу на розуміння з *контексту*, при якому “... вимагається *цілісне бачення* витвору, цілісний аналіз його структури” [3, 187]. Вказане положення якоюсь мірою дає ключ до розуміння і того факту, що в так званій теорії рішення винахідницьких задач (ТРВЗ), яка останнім часом набула широкої популярності і поширення у сфері інженерії, при навчанні винахідництву (що, до речі, само по собі звучить парадоксально), рекомендується давати умови задачі в письмовій формі, щоб виключити під час перепитування учнів полегшення пошуку шляхів рішення в результаті своєїрідної “підказки” у вигляді інтерпретації, і таким чином *конкретизації* вчителем понять, які входять у ці умови. Один із постулатів ТРВЗ, зокрема, також наголошує, що “... винахіднику потрібно враховувати прагнення термінології спрямовувати думку по звичному річищу. Потрібно вести самоконтроль на всіх стадіях

АРВЗ (алгоритму рішення винахідницьких задач): стежити, щоб у розмірковування не “просочилися” спеціальні терміни. Формулювання, які відповідають кожному кроку, повинні бути якомога простіші і вільні від технічної термінології... Потім, коли нова ідея вже знайдена, можливо (і потрібно) знову повернутися до точної термінології” [7, 248]. Щодо цього самого питання також “... розповідають, що І.Павлов..., намагаючись розхитати традиційну термінологію,.. заборонив... застосовувати такі вислови, як “собака впізнає”, “здогадується”, “відчуває”. Полишаючи їх, фізіологія звільнялася від старих уявлень, розчищаючи місце для трактування дослідного матеріалу у дусі нової теорії” [6, 284]. Крім того, “... І.Павлов в одній із своїх методологічних настанов говорив про особливий прийом пізнання – вміння “розпускати” думки. На певній стадії дослідження потрібно немовби зосередитись, зійти з второваного шляху на узбіччя, помріяти...” [6, 328]. Нарешті, А.Ейнштейн відзначив, що, “... в очевидячки, слова мови в їх письмовій чи усній формі не відіграють *ніякої* ролі у механізмі мислення і... психологічні суті, які, можливо, слугують елементами думки – це певні знаки і більш-менш виразні зорові образи, які можливо будь-яким чином відтворювати чи *комбінувати* між собою...” [3, 195]. Отже, пам’ятаючи про те, що “... основною мовою творчого мислення є зорові образи, а на мову понять воно переводить вже висловлене” і “... закономірності творчого мислення – це закономірності розвитку і взаємодії образів, а не закони логіки, які визначають відношення між поняттями” [3, 197], а також універсальність діалектичного закону переходу однієї протилежності в іншу при розв’язанні суперечностей, можливо зробити таке припущення.

У процесі “мислення образами”, при трансформації і “розмиванні” понять, які беруть участь у проблемній ситуації, слід, після їх вирізнення в якості суперечних, в жодному разі не прагнути уникати “шкідливого” фактору, а навпаки, будь-яким чином і в обов’язковому порядку його використовувати для досягнення позитивного результату.

Для глибшого розуміння цього факту, враховуючи, що “мислення як найвища форма активного відображення об’єктивної реальності, яка полягає в цілеспрямованому, опосередкованому й узагальненому пізнанні суб’єктом суттєвих зв’язків і відношень предметів і явищ, у творчому створенні нових ідей” [Філософський Словник] – є однією з найважливіших, цілепокладальних категорій філософії, то можливий подальший аналіз понять, які нами розглядаються, в контексті саме її [філософського] категорійного інструментарію. Спираючись на ключове словосполучення “суттєві зв’язки” у попередньому визначенні, відзначимо, що, як відомо, “вченням про найбільш суттєві закономірні зв’язки і становлення, розвиток буття і пізнання та заснований на цьому вченні метод творчого пізнавального мислення” [Філософський Словник] є діалектика. А діалектико-матеріалістична методологія відіграє дедалі більшу роль у сучасному науковому пізнанні саме і насамперед не як жорстка й однозначна система норм, прийомів і правил для пошуку рішень, а як універсальна установка максимального ступеня всезагальності, своєрідний “керівний принцип” досліджень. І предметом діалектики є “... єдність взаємовиключних і одночасно *необхідно* доповнюючих, зумовлюючих один одного протилежностей як способу буття... Такий підхід дає нам методологічний орієнтир і ключ до поняття саморуху всього сущого,.. до *обернення* його у протилежність, до знищення старого і виникненню нового” [8, 71]. Власне, саме цей діалектичний закон єдності і боротьби суперечностей ми наводили вище.

Однак останнім часом дедалі більше лунає голосів на користь більш конкретних методологічних регулятивів пізнання істини, сформульованих на цій діалектичній основі, у вигляді так званої прикладної філософії – “своєрідного мосту між всезагальними діалектичними принципами і методологічним досвідом вирішення конкретних завдань у тій чи іншій галузі науки” [9, 129]. Звідси слідує актуальність та необхідність “розроблення всезагального способу діяльності” [9, 128], який був би максимально адекватний законам існування об’єктивної дійсності.

Маємо надію, що здійснене нами дослідження щодо “економічності” мислення якоюсь мірою “пролле світло” і надасть допомогу у цій справі.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

* Це і всі наступні виділення в тексті зроблені автором.

1. <http://dic.academic.ru>
2. *Васильев В.И., Шевченко А.И.* Искусственный интеллект (формирование и опознавание образов). – Донецк, 2000.
3. *Майданов А.С.* Грани научного творчества. – М., 1998.
4. *Философский энциклопедический словарь.* – М., 1983.
5. *Меркулов И.П.* Научный прогресс: когнитивные и социокультурные аспекты. – М., 1993.
6. *Сухотин А.К.* Парадоксы науки. – М., 1980.
7. *Альтшуллер Г.С.* Алгоритм изобретения. – М., 1973.
8. *Станис Л.Я.* О соотношении теории диалектики и методологии науки // Центральный Совет философских семинаров при АН СССР. Диалектика и научное мышление (материалистическая диалектика – методология наук) – М., 1988.
9. *Кохановский В.П., Пржиленский В.И., Сергодеева Е.А.* Философия науки. – Ростов-на-Дону, 2006.